

Історія

УДК 94(497.2):328.188 «1894-1897»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15844946>

**Драган Цанков на чолі Ліберальної партії (1894–1897 рр.): основні
напрями діяльності та причини втрати авторитету**

Крютченко Марія Леонідівна,

кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна,

<https://orcid.org/0000-0002-1582-3814>

Прийнято: 21.06.2025 | Опубліковано: 30.06.2025

***Анотація:** Стаття присвячена дослідженню діяльності Драгана Цанкова на чолі Ліберальної партії та причин втрати ним авторитету у середині 90-х років XIX ст. З 1894 р. після тривалої перерви у діяльності «цанковістів» в історії партії розпочався період легалізації, який стимулював оновлення і реструктуризацію політичної сили. Д. Цанков повернувся з довготривалої еміграції та зміг возз'єднати й очолити Ліберальну партію. Дослідження діяльності Д. Цанкова у 1894–1897 рр. дозволить проаналізувати ступінь згуртованості лібералів, зокрема «цанковістів», причини невдач альянсів різних політичних сил, а також роль «поміркованих» у політичному житті Болгарії. Окрім цього, у статті розглядаються причини зміни політичного лідера «цанковістів» та відхід від ролі керівника Драгана Цанкова.*

Варто відзначити, що після довгої перерви у повноцінній діяльності, партія зберегла головну рису своєї ідеології – поміркованість. Це визначило не тільки партійні традиції, а й поведінку лідера – Драгана Цанкова. Не маючи можливості легально повернутися в Болгарію, Д. Цанков зосередився на консолідації однодумців. Однак уже у 1894 р. в партії назрівав розкол через низку причин. Частина «цанковістів» вже тоді гуртувалася навколо іншого яскравого молодого представника угруповання – Стояна Данева, який мав намір тісно співпрацювати з проурядової партією. У тих умовах, в яких опинився Д. Цанков, залишалося лише консолідуватися з іншими політичними силами, щоб отримати хоч скільки-небудь депутатських портфелів. Однак і ця спроба дістатися до важелів влади виявилася безуспішною. Після провальних виборів в 1896 р. лідер «цанковістів» став втрачати популярність серед однопартійців, болгар і навіть російських правлячих кіл, які підтримувала Д. Цанкова. Тож у 1897 р. новим лідером партії став Стоян Данев. Драган Цанков пішов у відставку, але не полишив політику.

Ключові слова: Болгарське Князівство, політичні процеси, Ліберальна партія, «цанковісти», «помірковані» ліберали, Д. Цанков.

Dragan Tsankov at the head of the Liberal party (1894–1897): the main activities and the reasons for the loss of authority

Mariia Kriutchenko,

Ph.D. (History), docent, V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-1582-3814>

Abstract: *The article is devoted to studying Dragan Tsankov's activities as the head of the Liberal Party and the reasons for his loss of authority in the mid-1990s. In 1894 after a long break in the activities of the "tsankovists" a period of legalization began in the history of the party, which stimulated the renewal and restructuring of the political force. D. Tsankov returned from a long exile and was able to reunite and lead the Liberal Party. The study of D. Tsankov's activities in 1894-1997 will allow us to analyze the degree of cohesion of liberals, in particular, the "tsankovists" the reasons for the failures of alliances of different political forces, as well as the role of "moderates" in the political life of Bulgaria. In addition, the article examines the reasons for the change of the tsankovists' political leader and Dragan Tsankov's departure from the leadership role.*

It is worth noting that after a long break from full-fledged activity, the party has retained the main feature of its ideology – moderation. This determined the party's traditions and the behavior of its leader, Dragan Tsankov. Unable to legally return to Bulgaria D. Tsankov focused on consolidating like-minded people. However, in 1894, a split in the party was brewing for different reasons. Part of the "tsankovists" had already rallied around another bright young representative of the group, Stoyan Danev, who intended to work closely with the pro-government party. Given the situation D. Tsankov was in, his only option was to ally with other political groups to secure at least a few positions in parliament. However, even this attempt to get to the levers of power was unsuccessful. After the failed elections in 1896, the leader of the "tsankovists" began to lose popularity among his fellow party members, Bulgarians, and even Russian ruling circles. So in 1897 Stoyan Danev became the new leader of the party. Dragan Tsankov resigned but did not leave politics.

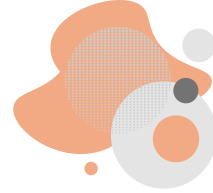

Keywords: *Bulgarian Principality, political processes, Liberal Party, "tsankovists", "moderate" liberals, D. Tsankov.*

Постановка проблеми.

Постать Драгана Цанкова, одного з ключових політичних діячів Болгарії другої половини XIX століття, привертала увагу як болгарських, так і зарубіжних дослідників. У науковій літературі його діяльність розглядається переважно в контексті становлення болгарської державності, боротьби за церковну незалежність, а також як одного із засновників болгарського лібералізму. Значна частина досліджень зосереджена на періоді його участі у політичному житті до 1880-х років, зокрема його діяльності як прем'єр-міністра та публіциста. У даній статті ми розглянемо діяльність політика пізніше – у середині 90-х років XIX ст.

У 1878 р. Болгарія була звільнена від турецького панування. За підсумками роботи Установчих зборів (1879 р.) країна отримала одну з найдемократичніших конституцій у світі. З цього часу почався процес становлення парламентаризму і формування партійної системи. У Болгарії існувала двопартійна парламентська система, головною рисою якої була боротьба двох концепцій державного будівництва – консервативної і ліберальної. Консервативні ідеї поширювалися і раніше, до Визволення, серед інших політичних організацій. Політичними опонентами консерваторів були ліберали, в центрі уваги етико-політичної орієнтації яких були ідеали свободи, індивідуалізму, законності, права та ін. Але з 80-х років XIX ст. в Болгарії почали утворюватись нові партії, найчастіше – в результаті розколу Ліберальної або Консервативної партій країни. У цей період відокремилось від лібералів і політичне угруповання на чолі з Драганом Цанковим. Тож політик став одним з перших, хто заклав основи

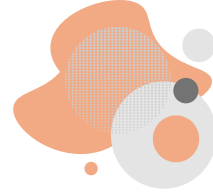

для створення у Болгарії багатопартійної системи на початку 90-х років XIX ст. Однак болісним для «цанковістів» виявився саме період режиму Ст. Стамболова. «Помірковані» ліберали були змушені виїхати з країни. Повернувшись у 1894 р. з еміграції, Драган Цанков стикнувся з новим для нього викликом – боротьбою за місце партійного лідера та збереження політичного авторитету. Період 1894–1897 рр. є важливим періодом для Драгана Цанкова та подекуди визначальним подальші перспективи політика. Лідер «поміркованих» визнав свою неспроможність повноцінно реабілітуватися після довготривалої еміграції, але не полишив політичну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження політичного курсу Ліберальної партії під керівництвом Драгана Цанкова у 1894–1897 рр., її взаємодії з іншими партіями, а також трансформації в її внутрішній структурі все ще залишаються малодослідженими. Це створює наукову нішу для глибшого аналізу даного періоду, особливо в контексті переходу Болгарії до більш стабільної парламентської системи. Таким чином, незважаючи на наявність окремих розвідок, стан вивченості проблеми лишається недостатнім.

Перш ніж перейти до питання історіографії, слід визначити декілька підходів до вивчення зазначеної теми. Більшість класичних досліджень розглядають діяльність Цанкова в контексті боротьби за політичну стабільність і модернізацію країни. Політик зображується як прагматичний політик, який намагався консолідувати ліберальні сили, щоб протистояти консервативній опозиції та зберегти баланс у парламенті. Деякі сучасні дослідження намагаються розглядати діяльність Цанкова з точки зору соціальних процесів. У цих роботах підкреслюється роль Цанкова у формуванні нової політичної культури, в т.ч. у сфері виборчого права та

адміністративних реформ. Окремі праці акцентують увагу на внутрішній структурі Ліберальної партії за Цанкова – на спробах зміцнити партійну дисципліну, організувати парламентську діяльність і залучити нові соціальні групи.

Історіографія питання представлена працями болгарських дослідників Б. Георгієва, В. Ніколової [25], Д. Саздова, [28], Й. Гешевої [10], М. Манолової [17], М. Палангурскі [26], Св. Живкова [14], Х. Мілева [20] та ін. та українського науковця Д. Миколенка [17, 18]. Науковці розкривають питання виборчої системи країни, характеризують окремі партії та їхніх лідерів. У той же час діяльність «поміркованих» лібералів не розкрита, ймовірно, через те, що течія ще не була оформлена у повноцінну політичну силу.

У дослідженні використані архіви Наукового архіву Болгарської Академії наук (БАН-НА), Болгарського історичного архіву Національної бібліотеки імені святих Кирила і Мефодія (НБКМ–БИА), Центрального державного архіву Республіки Болгарія, мемуари Ст. Данева, матеріали преси та особиста кореспонденція Д. Цанкова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній історіографії відсутні роботи, присвячені діяльності Драгана Цанкова у період від повернення з еміграції до призначення нового партійного лідера – Стояна Данева. Залишається малодослідженою темою боротьба «цанковістів» за парламентські портфелі після довгої відсутності в країні. Окремого вивчення потребують передумови та причини падіння авторитету Д. Цанкова.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз діяльності Драгана Цанкова у 1894–1897 рр. та

визначення причин втрати політиком авторитету серед членів партії та болгар.

Завдання статті: проаналізувати діяльність Драгана Цанкова у 1894–1897 рр.; виявити ступінь згуртованості лібералів, зокрема «цанковістів»; охарактеризувати результати альянсів «поміркованих» лібералів із різними політичними силами; визначити причини відходу Драгана Цанкова від ролі керівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторитарні методи режиму Ст. Стамболова викликали хвилю невдоволення в суспільстві. Проти уряду прем'єра виступили як консервативні, так і ліберальні кола Болгарії [15, с. 283]. На початку 1894 р. між прем'єром і військовим міністром М. Савовим розгорівся конфлікт, внаслідок чого останній був змушений подати у відставку. У країні назривала гостра політична криза. Міжнародне становище Болгарії також залишалося нестабільним. Російський цар відмовлявся визнавати Фердинанда болгарським князем. У зв'язку з цим, князь планував почати переговори з Росією, а також зблизився з опозицією. Фердинанд відправив Ст. Стамболова, який став заручником своєї політики [17, с. 22], у відставку. 19 травня 1894 року було сформовано новий уряд [15, с. 286].

На зміну кабінету Ст. Стамболова до влади прийшла політична угруповання на чолі з лідером об'єднаної опозиції К. Стоїлов. З цього моменту почався період легалізації «цанковістів» і деяких інших політичних партій Болгарії. Відроджувалися демократичні свободи, багатопартійна система країни поступово поновлювалася.

Незважаючи на те, що Драган Цанков не розраховував отримати міністерські портфелі для себе і однопартійців, він позитивно зустрів новину про створення нового кабінету. Політик покладав на уряд

К. Стоїлова надії збереження конституційних прав і свобод, а також сподівався на реанімування болгаро-російських відносин [30, л. 22].

Наприкінці весни 1894 р. Драган Цанков став відправляти безліч листів і закликів до своїх однодумців. Серед листів був «Відкритий лист Д. Цанкова до депутатів VIII Звичайних Народних Зборів» [23, л. 34], в якому лідер «поміркованих» лібералів говорив про деякі нагальні проблеми у внутрішній і зовнішній політиці Болгарії, а також висловив свою думку з цього приводу. Крім пропозицій у зовнішньополітичних питаннях, Д. Цанков стояв на позиціях захисту прав і свобод болгарського народу [30, л. 22].

На початку червня 1894 р. деякі відомі політичні та громадські діячі створили партійну коаліцію, до складу якої увійшли «цанковісти», колишні консерватори, «з'єдністи» та ін. Це об'єднання згодом отримало назву «Народна партія» [3, л. 12]. Політичний союз був згуртований навколо фігури К. Стоїлова. Головною метою об'єднання було запобігання повернення до влади Ст. Стамболова [25, с. 71]. Паралельно відбувалося відновлення різних партійних клубів по всьому Князівству.

Таким чином, одна частина «цанковістів» на чолі з ще одним яскравим представником політичної сили «поміркованих» Ст. Даневим, а також лібералами М. Балабановим і Д. Молловим підтримувала тісний зв'язок з «народняками». Стоян Данев, з одного боку, критикував «народняків» за їх поступливість князю Фердинанду, але, з іншого – позитивно характеризував поступове відновлення конституційного порядку, що почалося в другій половині 90-х років XIX ст. Але лідер партії Д. Цанков зі своїм соратником і зятем А. Людскановим виступали за самостійну діяльність партії. Угрупування на чолі зі Ст. Даневим розуміло,

що партія повинна пристосуватися до реалій політичної ситуації і не може далі орієнтуватися на старі ідеали.

Соратники Д. Цанкова планували брати активну участь у майбутніх виборах. У листі до К. Величкова політик писав: «Я їду до Болгарії не для того, щоб отримати міністерський пост, яким ситий, але для того, щоб допомогти, наскільки мені вистачить сил, примиритися з Росією» [22, л. 9]. Від колишніх східнорумелійських «з'єднств» К. Стоїлов отримував інформацію про те, що деякі політичні емігранти прогнозували перемогу «цанковістам». Тому К. Стоїлов ретельно оцінював ситуацію перед рішенням повернути політичних емігрантів до Болгарії. Ймовірно, Д. Цанков був попереджений заздалегідь, що на міністерські портфелі «цанковістам» розраховувати не варто. Всупереч старанням К. Стоїлова, у вересні 1894 р. Д. Цанков був обраний в Бялослатінську виборчу околію [3, л. 14]. Уряд визнав вибори незаконними, і у Бялій Слатіні були проведені повторні вибори. У наступні місяці уряд очистив ради в округах і околіях від «цанковістів» і навіть організував переслідування їхніх лідерів. Балотування А. Людсканова в Горной Оряховиці також закінчилося невдачею [22, л. 27]. Безуспішні вибори негативно відобразились на репутації Д. Цанкова і призвели до деякого дистанціювання лідера від однодумців.

Одночасно спроба «цанковістів», які перебували на території Болгарії, діяти в коаліції з урядовою партією, завершилася безрезультатно. Наприкінці 1894 року група Ст. Данева, розчарована політикою К. Стоїлова, віддалилася від провладної партії [12, с. 203]. Фактично вже восени 1894 р. коаліція розпалася у зв'язку з тим, що ідеологічні переконання «цанковістів», «казенних», «каравелістів» і «радославовістів» суперечили політиці, яку проводив кабінет Стоїлова. «Цанковістів» же,

головно, не задовольняв повільний процес відновлення болгаро-російських відносин, розірваних у 1886 р.

Не маючи законних підстав повернутися до Болгарії, Д. Цанков перебував у Белграді, продовжуючи давати інтерв'ю кореспондентам, зокрема, західноєвропейських газет. Політик говорив про становище держави в умовах зміни уряду, а також – про необхідність примирення з Росією [12, с. 203]. Цанков звинувачував правлячу верхівку у ваганнях і непостійності у питанні повернення «цанковістів» до Болгарії і визначення зовнішньополітичного вектора країни. Також політик підтримував контакти з різними болгарськими політичними і громадськими діячами. Однодумці М. Сарафов, Ст. Данев, М. Балабанов та інші відвідували його в Белграді. Тому, незважаючи на тривалу еміграцію, Д. Цанков зумів зберегти лідерські позиції в партії, щоб возз'єднатися в єдину політичну силу після повернення в Князівство.

Все частіше політики і громадськість наполягали на звільненні політичних емігрантів. При парламенті була створена комісія для розслідування діяльності Народно-ліберальної партії. Ст. Стамболову і його соратникам інкримінувалися порушення конституційних прав і свобод громадян, умисний розкол населення на благонадійних і зрадників, а також – переслідування політичних опонентів, у тому числі, Д. Цанкова, М. Балабанова, Т. Бурмова та ін. [10, с. 62-63] 28 листопада 1894 р. парламент затвердив запропоновані міністром правосуддя П. Пешевим зміни до «Закону про пресу», який діяв за часів прем'єрства Ст. Стамболова. Було вилучено положення, яке дозволяло уряду забороняти видавництво книг, журналів і газет [28, с. 249].

17 грудня 1894 був прийнятий «Закон про амністію» [3, л. 15]. Звільнялися всі політв'язні, крім тих офіцерів, які безпосередньо брали

участь в детронації князя А. Баттенберга. Новий уряд був зацікавлений у налагодженні дипломатичних зв'язків із Санкт-Петербургом, тому для К. Стоїлова було вкрай важливим повернення на батьківщину таких видних політиків-русофілів, як Д. Цанков і П. Каравелов. 22 грудня Д. Цанков та інші «цанковісти»-емігранти повернулися в Болгарію, а П. Каравелов був звільнений із в'язниці. Лідера «поміркованих» зустрів масштабний мітинг прихильників Цанкова [20, с. 95].

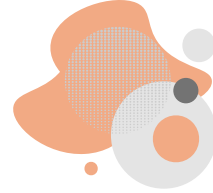
28 декабля 1894 р. Д. Цанков мав аудієнцію у Фердинанда. Лідер «поміркованих» висловив підтримку династії князя і запропонував допомогу у відновленні болгаро-російських відносин. Цанков обіцяв свою прихильність князеві, пропонуючи стати «другом династії» [13, с. 44–45]. Ініціативна політика викликала високий рівень уваги до діалогу Цанкова і Фердинанда з боку західноєвропейських країн, які прагнули виключити можливість відновлення російського впливу в регіоні. На початку 1895 р. політик мав ще декілька зустрічей з князем, на яких рішуче і негативно висловлювався про внутрішню та зовнішню політику уряду «народників». Можна дійти висновку, що в цей період своєї політичної діяльності Д. Цанков прагнув, насамперед, сприяти покращенню відносин між Софією та Санкт-Петербургом, а також дискредитувати діючий уряд [7, л. 5736]. Великі сили, з одного боку, хотіли стримати російський вплив на Балканах, з іншого – оцінювали Цанкова як позитивного персонажа у політичному житті Болгарії, оскільки він, на відміну від іншого популярного русофіла П. Каравелова, визнав Фердинанда та був готовий співпрацювати з князем і сприяти стабілізації політичної ситуації в країні.

Для консолідації партійних сил Д. Цанков звернувся до своїх однодумців з листом, в якому дякував за привітання з поверненням до Болгарії [2, л. 36]. Політик акцентував увагу на тому, що його політична

сила залишалась відданою колишнім ідеалам і принципам і планувала відстоювати конституційні права. Драган Цанков висловив надію на об'єднання сил з «каравелістами», «радославовістами», «казенними» і всіма «лібералами-свободолюбцями». Але мова йшла не про коаліцію, а про згуртування сил лібералів-русофілів, аби знайти порозуміння з Росією. Хоча ідея відродження ліберальної єдності не була новою. Ще, перебуваючи в еміграції, Д. Цанков доводив необхідність об'єднання лібералів на основі загальних цілей, а саме: примирення з Росією, відновлення статті 38 Тирновської конституції і розробка законопроектів у демократичному дусі.

Улітку 1895 р. «цанковісти» почали вести діалог з «радославовістами». 15 серпня Д. Цанков звернувся з «Відкритим листом» до «каравелістів» і «радославовістів» із закликом до початку спільних опозиційних дій [2, л. 38]. Політик закликав відновити статтю 38 Тирновської конституції і амністувати офіцерів-емігрантів, повернувши їх на службу. Щодо 38 статті Конституції лідер «поміркованих» вважав за необхідне відновлення статті у первинному варіанті до змін 1893 року, тобто Цанков пропонував виключити пункт, який передбачав, що спадкоємець престолу може не сповідувати православ'я. «Радославовісти» підтримали лідера «поміркованих», проте так і не розробили спільну стратегію дій. В іншому листі, адресованому депутатам VIII Звичайних народних зборів, Д. Цанков аргументував необхідність налагодження дипломатичних відносин з Росією кількома доводами: Берлінський трактат, який визнає Болгарію як самостійне князівство, визначає також і відносини Болгарії з великими силами, до яких входить і Росія; особливий статус Росії зумовлений значною допомогою у звільненні Болгарії та спільним переважним віросповіданням у двох державах (православ'я) [11, с. 69].

На тлі спроб Д. Цанкова об'єднати сили лібералів назрівав внутрішньопартійний розкол. Ще одним помітним представником «цанковістів» був більш молодий і енергійний Стоян Данев. Ініціативний політик був юристом за освітою, навчався в Цюріхському і Лейпцігському університетах та Гейдельберзькому університеті імені Рупрехта і Карла, а потім – закінчив аспірантуру в галузі політології в паризькій Політехнічній школі. Довгий час працював адвокатом у столиці, а згодом – став професором міжнародного права у Софійському університеті імені Климента Охридського. У 1894 р. Ст. Данев був обраний депутатом до Народних зборів, з чого, власне, й і почалася його політична кар'єра. Будучи лібералом і русофілом за своїми переконаннями, він зблизився з Д. Цанковим. Ставлення Ст. Данева до уряду «народняків» було неоднозначним. З одного боку, політик критикував К. Стоїлова за поступливість князю, з іншого – позитивно оцінював відновлення конституційного режиму в середині 90-х років XIX ст.

Взаємини між двома лідерами «поміркованих» були досить доброзичливими. Стоян Данев підтримував ідеї Драгана Цанкова. Однак у 1894–1896 р. між політиками виникли дві серйозні суперечки. Після приходу до влади К. Стоїлова у Д. Цанкова були головні завдання – повернутися в Болгарію, налагодити болгаро-російські відносини і реабілітувати політичну силу, закріпивши «поміркованих» лібералів у політичному спектрі країни. Ймовірно, будучи відсутнім у Болгарії достатньо довгий час, Д. Цанков переймався підтримкою своїх однодумців пересічними болгарами. Його хвилювала репутація, авторитет і популярність партії. Тому політика прагнув реанімувати угруповання «цанковістів» самотійно, не вдаючись до альянсів з іншими партіями. Але Ст. Данев, який знаходився в межах Князівства, спільно з іншими

«цанковістами» М. Балабановим і Д. Молловим виступали за більш тісну співпрацю з «народняками». Однак Стоян Данев швидко розчарувався в політиці правлячої партії і більше не повертався до цієї ідеї.

З плином часу ситуація радикально змінилася. Між Цанковим і Даневим виникли розбіжності щодо виборів 1896 року [17, с. 72]. У своїх мемуарах Ст. Данев згадує, що Д. Цанков наполягав на створенні блоку опозиційних партій [1, с. 84] з лібералів (крім «стамболовістів»). Данев вважав, що це зіпсує репутацію «поміrkованих» [17, с. 72], тому прагнув зосередитися на зміцненні позицій партії у політичному житті Князівства і завоюванні прихильності болгарського народу. Крім того, Ст. Данев відзначав строкатий склад опозиції, в якій партії мали різні цілі і методи їх досягнення [1, с. 84]. Незважаючи на деякі протиріччя двох лідерів, кожен раз партія «цанковістів» об'єднувалася саме навколо фігури Д. Цанкова.

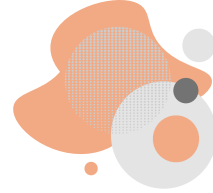
Додаткові вибори 18 лютого 1896 р. були гарною можливістю підвищити рівень авторитету «цанковістів». Ухвалена угода про співпрацю з «каравелістами» і «радославовістами» обнадіяли Д. Цанкова, який розраховував отримати депутатський мандат. У передвиборчій кампанії «цанковісти» використовували як старі гасла (рішення емігрантського питання, зниження податків), так і нові ідеї (створення нового парламентського регламенту, врегулювання громадського самоврядування). Політик навіть пропонував зайти до парламенту єдиною політичною силою, яка б називалась Демократична партія [14, с. 38]. Д. Цанков отримав мандат, а його зять А. Людсканов програв вибори в Тирново, бо тут підтримкою користувалися «стамболовісти». Настав зручний момент для створення міцного союзу об'єднаної опозиції. Однак влітку 1896 року між лідерами політичних сил виникли розбіжності з питання кандидатів в місцеві вибори, тому цей процес значно загальмувався.

Одночасно К. Стоїлов зробив певні кроки для поліпшення відносин з Росією. Міністерство закордонних справ підготувало представництво депутатів, які були делеговані до Санкт-Петербурга з місією покласти вінок квітів на могилу імператора Александра III. Однак конкретних пропозицій щодо врегулювання відносин між двома державами ні з болгарської, ні з російської сторони висловлено не було. Офіційна зустріч з міністром закордонних справ А. Лобановим й імператором Ніколаєм II пройшла під знаком висловлювань взаємного доброзичливого ставлення двох народів один до одного. Таким чином, вперше за кілька років від початку режиму Ст. Стамболова між представниками Болгарії та Росії відбулась офіційна зустріч, що дозволило закласти основу для подальшого відновлення болгаро-російських дипломатичних відносин [26, с. 110–114].

У контексті питань про ставлення до князя Фердинанда і про зовнішньополітичні орієнтири яскраво простежується різниця поглядів серед різних угруповань лібералів. Наприклад, в той час, коли Д. Цанков спільно зі східнорумелійськими «з'єдністами» переконували правлячі кола Санкт-Петербурга у відданості болгарського князя Росії, противники «цанковістів», «каравелісти» і частина «стамболовістів», продовжували доводити, що за князя Фердинанда поліпшення болгаро-російських відносин не відбудеться [3, с. 23]. Опоненти Цанкова пропонували не визнавати князя і вигнати його з країни. К. Стоїлов зайняв нейтральну позицію і бачив вихід з ситуації в налагодженні контакту з Росією через хрещення престолонаслідника [5, л. 28].

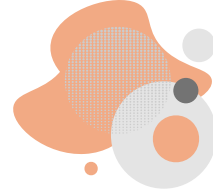
Процедура хрещення спадкоємця болгарського престолу відбулася 2 лютого 1896 р., після чого Росія встановила дипломатичні відносини з Болгарією і де-факто визнала князя Фердинанда легітимним головою держави. Таким чином, «цанковісти», як ультрарусофіли, втратили свою

головну зброю у боротьбі за владу – можливість посприяти примиренню з Санкт-Петербургом. Д. Цанков побоювався, що його партія стане незначущою для держави, маргінальною у політичній системі Князівства. Партія й справді потребувала організації і консолідації. У червні 1896 року було прийнято рішення видавати нову газету під назвою «Светлина» [3, л. 24]. Д. Цанков подбав про фінансових донорів для побудови приміщення редакції та закупівлю необхідного обладнання.

У середовищі «цанковістів» відбулися і структурні зміни. На зборах партії восени 1896 р. був оголошений склад Тимчасового центрального бюро (ТЦБ), до якого увійшли 12 представників. Д. Цанков став головою. Політик довго виношував ідею створення змішаного урядового кабінету. 14 жовтня в будинку Цанкова відбулась зустріч з іншими політичними лідерами – Каравеловим, Грековим і Радиславовим. 17 жовтня мала місце аудієнція у князя всіх чотирьох політиків, на якій присутні обговорили питання про створення коаліційного «нейтрального кабінету». 20 жовтня лідери політичних угруповань підписали Угоду про «Ліберальну концентрацію» [20, с. 121]. Таким чином, ідея Д. Цанкова створити альянс лібералів була реалізована.

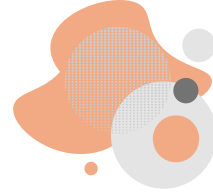
Однак на парламентських виборах 17 листопада 1896 р. ліберальна коаліція зазнала поразки. Тільки 14 їх представників отримали депутатські мандати. Серед причин краху стратегії ліберального союзу можна виділити кілька: розбіжності між фракціями, відсутність досвіду організації передвиборчої кампанії настільки масштабної коаліції, відмова в останній момент П. Каравелова діяти у форматі об'єднаної опозиції, відсутність у складі союзу «з'єднаних». Вирішальну роль відіграли внутрішньопартійні відносини «цанковістів». Д. Цанков вчинив досить самовпевнено, підписавши Угоду без схвалення низки інших видатних представників

«поміркованих» – Ст. Данева, М. Сарафова, Т. Бурмова, М. Балабанова, – які були категорично проти коаліції [8, л. 331–332]. Д. Цанков втрачав авторитет серед однопартійців і популярність – серед болгар. Найбільш болісно він сприйняв критику з боку Санкт-Петербурга. Правляча верхівка Росії звинуватила Цанкова у співпраці з партією «радославовістів», котра розцінювалася як «ворожа для слов'янства і православ'я» [5, л. 46]. Погіршили репутацію політику і «народняки», які нагадали громадськості про уніатське минуле Цанкова, і поставили під сумнів щирість його русофільських настроїв [3, л. 25].

Втрачаючи авторитет і популярність, Д. Цанков замислився про відхід від лідерських позицій в угрупованні «поміркованих». Влітку 1897 року постало питання про зміну партійного вождя. У Цанкова було кілька варіантів щодо можливих наступників. Він пропонував шефство своєму соратникові М. Сарафову. Однак той мав амбіції у сфері державної служби, тому відмовився. Тоді Цанков запропонував місце керівника давньому другові Балабанову. Але і цей політик був змушений відмовити через похилий вік і призначеної йому пенсії, яку він міг втратити у разі очолення партії. Фаворитом і головним кандидатом на цю посаду був зять Д. Цанкова А. Людсканов. Однак багато «цанковістів» з невдоволенням ставилися до ідеї такої кандидатури. Насамперед, тому, що він був протеже Цанкова і був з ним у родинних відносинах. Крім цього, А. Людсканов мав фінансові труднощі через кредит, взятий для купівлі будинку.

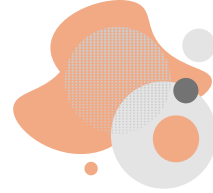
26 травня 1897 р. Д. Цанков написав листа до однопартійців щодо обрання постійного складу ТЦБ і поширення газети «Светлина» [5, л. 29]. Збори партії окреслили політичну географію «цанковістського» угруповання станом на 1897 р. Результати статистики показали, що «цанковісти» мали свої структурні організації переважно у двох регіонах: у

північно-західному і Софійському. З великих міст партія була представлена в Софії, Велико Тирново, Пловдиві, Русе, Плевені і Старій Загорі.

13 липня 1897 р. Д. Цанков подав у відставку [14, с. 38], завершивши період керівництва партією. Як зазначив сам політик, причиною цього став похилий вік [5, л. 30]. Але, безумовно, на таке рішення вплинули колишні невдачі, зокрема, на минулих виборах і втрата авторитету. Лідер «поміркованих» запропонував кандидатуру доктора Стояна Данева, який після повернення Драгана Цанкова до Болгарії був неофіційним другим лідером. Решта членів партії підтримала запропоновану кандидатуру. «Моїми суперниками були А. Людсканов, кандидатура якого не подобалася Д. Цанкову, і М. Сарафов, який зі своїх особистих міркувань не виказував великого бажання стати ватажком» [29, с. 21], – згадує Ст. Данев. Ймовірно, Данев мав на увазі, що Людсканов, заради справедливості, не повинен був стати лідером партії, оскільки був на особливому рахунку у Цанкова. На думку нового лідера «цанковістів», саме симпатії його попередника вирішили долю голосування: «Цанков віддав перевагу мені, адже завдяки своїй професії я був матеріально незалежним, а для нього було важливим, щоб майбутній вождь партії не потребував матеріального забезпечення з боку своїх однодумців» [1, с. 85]. З новим лідером «цанковісти» почали омолодження політичної сили, розробку програми і підготовку до створення повноцінної партії, яка в 1899 р. була перейменована в Прогресивно-ліберальну.

Висновки. Таким чином, із 1894 р. після тривалої перерви у діяльності «цанковістів» в історії партії почався період легалізації. Партія зберегла головну рису своєї ідеології – поміркованість. Це визначило не тільки партійні традиції, а й поведінку лідера. Не маючи можливості легально повернутися в Болгарію, Д. Цанков зосередився на консолідації

однодумців. Однак уже в 1894 р. у партії назрівав розкол. Частина «цанковістів» гуртувалася навколо іншого яскравого представника – Стояна Данева, який мав намір тісно співпрацювати з проурядовою Народною партією. Цанков же прагнув зберегти самостійність партії. Тому головним завданням на перших порах після зміни влади в 1894 р. було повернення в Князівство і відновлення своїх лідерських позицій та авторитету. Повернувшись на Батьківщину, Д. Цанков зіткнувся з іншою реальністю. Він розумів, що отримати депутатські мандати буде вкрай складно. Тому вирішив загравати з князем, обіцяючи сприяти налагодженню болгаро-російських відносин. Однак Цанкова випередив діючий уряд, який зумів розробити гарну стратегію відновлення дипломатичних відносин із Санкт-Петербургом. Лідер «поміrkованих» позбувся свого головного козира. Проте політик зумів згуртувати навколо своєї фігури тих «цанковістів», з якими він працював 7 років тому, до режиму Ст. Стамболова, і домогтися вирішення емігрантського питання.

У тих умовах, в яких опинився Д. Цанков, залишалося лише консолідуватися з іншими партіями, щоб отримати хоч скільки-небудь депутатських портфелів. Однак і ця спроба дістатися до важелів влади виявилася безуспішною. Після провальних виборів 1896 р. лідер «цанковістів» став втрачати популярність серед однопартійців, болгар і навіть російських правлячих кіл. Похилий вік, політичні невдачі, внутрішньопартійні розбіжності, партійна дезорганізація і безуспішне лавірування між князем, урядом і Санкт-Петербургом привели Д. Цанкова до думки про відставку і відхід від лідерських позицій.

Незважаючи на складний і, до певної міри, болісний для політика період 1895–1897 рр., саме «цанковісти» спільно з «радославовістами» і «народняками» відновили багатопартійну систему Болгарії. В історії

«цанковістського» угруповання почався період відновлення партійної структури та організації.

Список використаних джерел:

1. Балабанов М. Страница от политическото ни възраждане. София: Издателство Стефан Добрев, 2013. 500 с.
2. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», ф. 11 «Драган Цанков», оп. 1., а. е. 12. Апели и циркулярни писма на Драган Цанков към сънародници, избиратели, политици и дипломатите. 1–69 л.
3. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», ф. 11 «Драган Цанков», оп. 1, а. е. 9. Изрезки от вестници. 1887–1895 гг. 3–37 л.
4. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», ф. 12. «Недялка Цанкова–Людсканова», оп. 1, а. е. 1–3. Лична кореспонденция и спомени на Недялка Цанкова–Людсканова. 1–88 л.
5. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», ф. 11 «Драган Цанков», оп. 1, а. е. 57. Лична кореспонденция на Драган Цанков. 1–31 л.
6. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», ф. 15 «Д-р Стоян Данев», оп. 1, а. е. 7. Писмата от Драган Цанков до д-р Стоян Данев. Б. д. 1–42 л.
7. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», ф. 14 «Григор Начович», оп. 1, а. е. 6. Писма от Драган Цанков до Григор Начович. Б. д. 5672–5791 л.

8. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», ф. 356 «Константин Людсканов-Цанков», оп. 5, а. е. 4. Писмата от Драган Цанков до Константин Людсканов. Б. д. 1–342 л.
9. Георгиев Б. Парламентарната опозиция и вътрешната политика на българските правителства (август 1887 – януари 1908). Шумен: Университетско изд-во «Епископ Константин Преславски», 2014. 607 с.
10. Гешева Й. Парламентарните анкетни комисии по министерската отговорност (1884–1923). София: Иврай, 2003. 327 с.
11. Дамянов С. Великите сили и България през епохата на капитализма (1878–1944 г.). *Исторически преглед*. 1981. № 3–4. С. 73–94.
12. Даскалов Р. От Стамболов до Живков: Големите спорове за новата българска история. София: Гутенберг, 2009. 515 с.
13. Двадесет години от царуването на Негово Царско Височество Фердинанд I, Княз на България: 1887–1907: Речи, прокламации и рескрипти / Събр. и изд. Х. Цветков и Д. Иванов. София: Държавна печатница, 1907. 540 с.
14. Живков Св. Прогресивнолибералната партия и антикризисната политика на радославовистките кабинети (януари 1899–ноември 1900). *Минало*, № 3, 2011. С. 34–42.
15. Крютченко М. Либеральная «цанковистская» партия в условиях стамболовистского режима 1887–1894 гг.: основные направления деятельности. *Дриновський збірник*, Т. 6, 2013. С. 282–286.
16. Крютченко М. Роль Драгана Цанкова у формуванні коаліції між «поміркованими» лібералами та консерваторами в Болгарії (1883–1885). *Філософски хроніки*, В. Тирново: ВТУ, 2021. Т. 4, №1. С. 181–196.

17. Манолова М. Парламентаризмът в България: 1879–1894. София: Изд-во на БАН, 1989. 236 с.
18. Миколенко Д. В. Правоцентристські партії у системі влади князівства Болгарії (кінець XIX – поч. XX ст.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 145 с.
19. Миколенко Д. В. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895–1920 роках. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 804 с.
20. Милев Х. Димитър Петков и народната либерална партия. Пловдив, 1910. 120 с.
21. Научен архив на Българска академия на науките, ф. 125к «Величков, Константин», оп. 2, а. е. 2. Лична кореспонденция на К. Величков. 1–41 л.
22. Научен архив на Българска академия на науките, ф. 17к «Иван, Шишманов», оп. 1, а. е. 357. Драган Цанков (1828–1911): статии, ръкописи и материали. 1–47 л.
23. Научен архив на Българска академия на науките, ф. 43к «Цанков, Драган», оп. 1, а. е. 41. Открито писмо на Д. Цанков до П. Каравелов, В. Радославов, П. Минчович, 15 август 1895г. 1–4 л.
24. Научен архив на Българска академия на науките, ф. 17к «Иван, Шишманов», оп. 1, а. е. 358. Документи за Драган Цанков. 1–78 л.
25. Николова В. Съединената легална опозиция в България (1893–1894). *Исторически преглед*, № 6, 1981. С. 68–81.
26. Палангурски М. Държавно-политическата система на България (1879–1919). Велико Търново: Слово, 1995. 150 с.
27. Попов Р. България и Русия (1894–1899). София: Издателство на отечествения фронт, 1985. 332 с.

28. Саздов Д. Социална политика в законодателството на демократична България (1880–1912 г.). София: Университетско изд-во «Стопанство», 2008. 599 с.
29. Стоян Данев: Мемоари / Съст. и ред.: Е. Стателова и К. Гергинов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридский», 1992. 290 с.
30. Централен държавен архив на Република България, ф. 134к «Людсканов, Александър», оп. 1, а. е. 2. Партийните проекти на «цанковистите». 1–47 л.
31. Gherghina, S., Bankov, P. Troublemakers and game changers: How political parties stopped democratic backsliding in Bulgaria. *Democratization*, 30(8), 1582–1603. 2023. 22 с.
32. Mestan A. Comparative analysis of pro-Russian parties in Bulgaria and Serbia: ATAKA and SNS. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 12(1), 2025, p. 1–25.
33. Todorov A. Citizens, Parties, Elections: Bulgaria 1879–2009. София: HSS Foundation, 2021. 312 с.